

La Doctrina moral d'en Pacs com a font del Tirant lo Blanch

Doctrina moral d'en Pacs as a source in Tirant lo Blanch

Helena Rovira Cerdà

(Investigadora independent)

RESUM

La *Doctrina moral* és un recull de sentències morals que data de la primera meitat del segle xv i fou escrita per un mallorquí anomenat Pacs. En aquest article es localitzen i s'analitzen alguns passatges d'aquesta *Doctrina* que foren aprofitats per Joanot Martorell en els cap. 353-362 del *Tirant lo Blanch*. Aquests capítols es contextualitzen en la part africana de la novel·la i representen un debat filosòficomoral entre Tirant i Plaerdemavida. Martorell farceix hàbilment aquest debat amb sentències d'autoritat i arguments morals que manleva sobretot de la *Doctrina moral* i, en menor grau, de l'*Scipió e Aníbal* de Canals. Cal destacar l'efecte que produeix l'ús de fonts sapiencials en la situació còmica provocada per Plaerdemavida: ella no només oculta la seva pròpia identitat a Tirant, que no la reconeix inicialment, sinó que també, al llarg del seu discurs, tendeix a tergiversar autoritats i arguments.

PARAULES CLAU

Tirant lo Blanch, *Doctrina moral d'en Pacs*, *Scipió e Aníbal*, fonts, sentències d'autoritat.

ABSTRACT

The *Doctrina moral* is an anthology of moral sentences written in the first half of the 15th century by a Mallorcan author named Pacs. This article locates and analyzes some passages of this *Doctrina* that were used by Joanot Martorell in chapters 353-362 of *Tirant lo Blanch*. These chapters are contextualized in the African part of the novel and represent a philosophical-moral debate between Tirant and Plaerdemavida. Martorell cleverly fills this debate with sentences of authority and moral arguments that he borrows above all from the *Doctrina moral* and, to a lesser degree, from Antoni Canals' *Scipió e Aníbal*. The use of sapiential sources in a comic situation caused by Plaerdemavida should be highlighted: she not only hides her own identity to Tirant, who does not recognize her initially, but also, throughout her speech, tends to distort authorities and arguments.

KEYWORDS

Tirant lo Blanch, *Doctrina moral d'en Pacs*, *Scipió e Aníbal*, literary sources, sentences of authority.

Rebut: 3/09/2021

Acceptat: 8/11/2021

1. Introducció

La bibliografia crítica fa temps que ha fet palesa la necessitat de consultar una edició anotada del *Tirant lo Blanch* per poder copsar la riquesa i varietat de les fonts emprades per Joanot Martorell. Fa vint anys Josep Pujol constata «que el procés compositiu i redaccional del *Tirant* és molt més complex, i la seva escriptura menys impremeditada i més sotmesa a pautes escolars, del que havia semblat durant molts anys». Per això, «abordar l'estudi d'una font o d'un grup de fonts determinat implica l'establiment de relacions amb la totalitat del sistema que elles mateixes creen i en relació al qual té sentit, no ja qualsevol detall literari, sinó el conjunt de la novel·la» (Pujol 2002: 94-95).¹

En les pàgines següents identifiquem diversos fragments de la *Doctrina moral d'en Pacs* que ben segurament són la font directa del text de Martorell. Concretament, ens centrem en els cap. 353-362, que descriuen l'ambaixada de Plaerdemavida davant de Tirant i que al seu torn s'insereixen en el que es coneix com la part africana, corresponent als cap. 295-413 de la novel·la.² Aquesta part comença quan la galera del protagonista, que havia salpat des de Constantinoble, és enduta per la tempesta i acaba naufragant. Només sobreviuen Tirant, Plaerdemavida i un mariner. La donzella i el cavaller se salven cada u pel seu compte i els seus destins evolucionen per separat i amb una nova identitat. Amb el temps, Tirant ascendeix: capturat inicialment com a esclau de Cabdillo, és després alliberat pel seu amo i acaba essent capità d'un exèrcit vencedor i amb el seu poder segella un matrimoni entre Maragdina i el rei Escariano d'Etiòpia: Maragdina i Escariano no només es casen sinó que també es converteixen al cristianisme. Els camins de Tirant i Plaerdemavida es tornen a creuar en la següent aventura.

De Plaerdemavida, antiga serventa de Carmesina, se'ns explica que, després del naufragi, es trasllada a Tunis, on viu amb la filla d'un pescador fins que, al cap de dos anys, és venuda a la reina com a esclava. Poc temps després, la ciutat de Montàgata, tot just on ella es troba, és assetjada. Els moros que la defensen prenen diversos presoners cristians. Plaerdemavida reconeix un dels captius —l'altre supervivent del naufragi— i a través d'ell descobreix que Tirant està viu i ara és el capità de l'exèrcit enemic. També s'assabenta que a ella la donen per morta. Plaerdemavida convenç els homes honrats de la ciutat perquè la deixin anar a parlar amb Tirant. S'abilla com una mora i, acompanyada per trenta donzelles, es presenta a la tenda del cavaller. Després d'unes quantes rèpliques i contrarèpliques, Plaerdemavida revela la seva identitat i acaba casada amb el senyor d'Agramunt, cosí de Tirant. Ella i el seu marit esdevenen reis de Fes i de Bogia (cap. 382-383).

El parlaments de Plaerdemavida quan es retroba amb Tirant i les rèpliques d'aquest estan farcits de manlleus de la *Doctrina moral d'en Pacs*. Més endavant oferirem un resum més detallat dels capítols on es localitzen aquests passatges del *Tirant*. Primer, però, introduïrem la *Doctrina moral*, obra escrita per un mallorquí anomenat Pacs. D'aquest text no se'n coneix la data exacta de redacció ni tan sols la identitat concreta de l'autor. Per això, cal recórrer a dades externes. Per una banda, cal tenir en compte que en el text se cita un fragment de l'*Scipió e Aníbal* d'Antoni Canals, que la crítica considera enllestit durant els primers deu anys del s. XV (Translat 2012: 100.1.1). Per altra banda, s'esmenta una còpia de l'obra de Pacs a l'inventari de béns de l'argenter Bartomeu Serra,

1. Sobre l'ús de les fonts al *Tirant*, vegeu també la síntesi del mateix Pujol (2015: 150-161), en la qual s'esmenta la *Doctrina moral d'en Pacs* com una de les moltes obres que inspiraren Joanot Martorell.

2. Els capítols concrets que formen cada una de les parts del *Tirant* poden variar segons l'autor que es prengui com a referència. Així, per exemple, Pujol (2015: 117-118) situa els cap. 299-407 sota la rúbrica de «Tirant al nord d'Àfrica», mentre que Riquer (1990: 160-163) assigna a aquesta mateixa etapa els cap. 296-407.

escrit l'any 1448 (Riera 1979: 120). A partir d'aquestes dades, la redacció de la *Doctrina moral* s'ha de situar en el primer terç del s. XV o poc després. Emmarcable en l'àmbit de l'enciclopedisme, aquesta obra recull sentències d'autoritat dividides temàticament segons el seu contingut. A banda dels vicis i les virtuts, la retòrica, les dones i la justícia, el florilegi es clou amb una secció historiogràfica estructurada segons les edats del món.³

Segons l'estat actual de la qüestió, i d'acord amb els resultats que presentem en aquest article, tots els fragments manlevats per Joanot Martorell es troben en els cap. 10-11, 17-21, 27 i 42-48 de la *Doctrina moral*. El primer bloc (cap. 10-11 i 17-21) té una certa unitat temàtica, ja que tracta assumptes recurrents en els florilegis doctrinals com la justícia divina, l'amistat, la pau, la incertesa de la victòria i les injúries. El segon bloc (cap. 42 a 48) correspon a la part historiogràfica de la *Doctrina*. Aquesta secció redueix considerablement les citacions d'autoritat en favor de la narració d'esdeveniments històrics. Els episodis descrits en aquests capítols es poden trobar en moltes altres compilacions escrites en català o traduïdes a aquesta llengua, com el *Tresor* de Brunetto Latini, els florilegis de Joan de Gal·les, el *Flor de virtuts* atribuït a Cherubino da Spoleto i el *Crestià* d'Eiximenis. Alguns d'ells també els trobem en obres posteriors al text de Pacs. De fet, com hem assenyalat en un article ben recent (Rovira, en premsa), la *Crònica i dietari del capellà d'Alfons el Magnànim* reproduïx de manera pràcticament literal tot el cap. 43 de la *Doctrina moral*. Precisament aquest fragment compartit entre ambdues obres és el que ens va guiar fins al *Tirant*. En concret, el següent passatge sobre la concòrdia:

<i>Doctrina moral</i>	<i>Tirant</i> (cap. 347)
Car ab concordia les poques coses crexen, e ab discòrdia les grans coses aminven, e per concordia es la comunitat en si mateixa fort e als enemichs terrible. (Llabrés 1889: 138)	Car ab concòrdia totes les coses augmenten e ab discòrdia les grans desmenuexen. E per concòrdia la comunitat en si mateixa és fort e als enemichs terrible. (Hauf 2008: 1230)

En la seva edició del *Tirant*, Hauf (2008: 1231, nota 7) esmenta com a possible font d'aquest passatge la *Summa de col·lacions* de Joan de Gal·les, que cita a través de l'edició de Ramon i Ferrer (1997). I, efectivament, aquest florilegi reprèn ambdues sentències en uns termes molt similars als emprats per Pacs i per Martorell.⁴ La clau per considerar que la font primària és la *Doctrina moral* és el fet que en el text de Pacs ambdues sentències van una rere l'altra, com es pot comprovar a la taula. Mentre que Joan de Gal·les incorpora altres tres autoritats al mig:

Per què dix Scipió segons que diu Salustius, libro secundo: «yo, dix Scipió, vos liure lo regne ferme e perdurable si vosaltres serets bons, e serà flach e de poca durada si sots àvols o mals, cor ab concòrdia poques coses crexen, e ab discòrdia les grans coses s'aminven». E açò matex diu Sèneca *Epístola XCIX*. E Jesucrist diu *Mathei XII* que tot regne departit per discòrdia ve a defalliment e per contrari com ha unitat e concòrdia creix e multiplica, cor no és res pus profitosa a la ciutat com és concòrdia.
Hon diu lo Comentador, sobre el VIII llibre de les *Èthiques*, que (...)

3. La *Doctrina moral* s'ha conservat en quatre manuscrits: Biblioteca de Catalunya, ms. 472; Bibliothèque Nationale de France, ms. Esp. 55; Bibliothèque Nationale de France, ms. Esp. 54; Arxiu de la Corona d'Aragó, ms. Sant Cugat 81. Vegeu-ne les descripcions a Biteca (2021: manid 1382, 1385, 1777 i 1155, respectivament). Tots foren copiats durant la segona meitat del s. XV. Bofarull (1857) publicà una transcripció del volum de l'ACA; i Llabrés (1889) n'oferí una edició a partir d'aquest mateix testimoni acarat amb Esp. 55.

4. Remetem a Rovira (en premsa), on s'inclou una compilació de diverses obres medievals en català que mencionen aquestes sentències sobre la concòrdia. El seu origen es vincula a Sal·lusti i Sèneca, com indiquen Ramon i Ferrer (1997) i Hauf (2008).

E per concòrdia és la comunitat en si mateixa fort e als enemichs terrible axí com cavalleria armada, segons que diu *Canticorum*, V capítol. (Ramon i Ferrer 1997: II, 37-38)

La comparació de les obres adduïdes ens fa suposar que el *Tirant* es basa en la *Doctrina moral*, la qual, al seu torn, s'inspirà possiblement en aquests passatges de la *Summa de col·lacions*. De la mateixa manera, la menció a Sal·lusti a l'inici del text que acabem de citar permet suposar que la *Summa de col·lacions* sí que és la font primària del *Memorial del pecador remut* de Felip de Malla (1981: 191-192). De fet, tal com ja hem indicat, la primera part de la sentència sobre l'augment i disminució de les coses segons si hi ha concòrdia o discòrdia tingué un ampli recorregut literari. El mateix Martorell la utilitza en un altre moment de la novel·la, el cap. 143. Com ja assenyala Hauf (2008: 610), amb reproduccions incloses, aquest capítol aprofita sistemàticament la *Lletra de reials costums*, és a dir una de les *Familiarum* de Petrarca, que inclou la sentència sobre la concòrdia.

2. Identificació i anàlisi de passatges del *Tirant* coincidents amb la *Doctrina moral*

A partir d'ara, centrarem la nostra atenció en els cap. 353-362 del *Tirant lo Blanch*. Per tal de mostrar millor la profusió amb què Martorell acudeix a la *Doctrina* en aquests capítols, introduïm un a un els passatges manllevats sota la forma d'una taula comparativa en la qual s'acaren la *Doctrina* i el *Tirant*. Abans, però, per tal d'entendre millor el contingut general, afegim tot seguit un breu resum d'aquests passatges de la novel·la valenciana:

Cap. 351-352. L'ambaixada comença amb un parlament de Plaerdemavida en el qual suplica a Tirant que tingui un cor magnànim i generós i demani al senyor d'Agramunt que signi la pau amb la ciutat. Tirant li respon que ells no han mostrat cap misericòrdia amb el seu cosí ni els joves valerosos que anaven amb ell. Per això ara rebran crueltat, no pietat, i així serviran d'exemple per a altres ciutats.

Cap. 353. *Parlament de Plaerdemavida*. Tot i ser el segon parlament de la donzella, és el primer en el qual esgrimeix la retòrica per bastir un discurs més elaborat que una simple súplica. Plaerdemavida recorda a Tirant exemples històrics d'herois que, moguts per l'ambició, ho perderen tot. Li pregunta quin dret té sobre aquella terra i qüestiona el seu cristianisme si es decideix a cercar la guerra en comptes de la pau. Finalment, reprèn el tòpic de la mutabilitat de la fortuna.

Cap. 354. *Rèplica de Tirant*. El cavaller blasma la donzella per atrevir-se a citar autoritats de sants cristians essent ella musulmana. A més, defensa el seu propi cristianisme a partir de la idea que sempre que fa quelcom a desgrat de Déu, se'n penedeix i demana perdó; i per això al final rebrà la misericòrdia divina. També li recorda que Déu és sempre just; i que ell és un cavaller, no un mercader, i com a tal no se'l pot comprar. Acaba recordant-li que ells mateixos s'han buscat els mals que els vindran.

Cap. 355. *Respon Plaerdemavida*. La donzella comença afirmant que és humà tenir compassió dels afligits. L'amenaça amb escampar per tots els països la fama de la seva crueltat i li torna a recordar, amb exemples històrics, que no es pot confiar en la constància de la fortuna. Finalment, retreu a Tirant que ha oblidat tots els familiars i amics que tenia —inclosa una dama de qui no en diu el nom—, gent que necessita la seva ajuda, per aconseguir glòria en una terra estranya i malvada.

Cap. 356. *Demanda de Tirant*. El cavaller queda alterat per les paraules de la donzella, que demostra tenir un coneixement molt concret sobre el passat d'ell. Afirmar que no ha oblidat ningú i que la seva intenció és tornar per ajudar-los. Al principi dubta si Plaerdemavida és un esperit malèfic que busca allunyar-lo del seu propòsit, però al final del discurs en lloa la discreció i el coneixement de la llei cristiana. Li aconsella que rebí el baptisme i li demana que li expliqui com sap tantes coses d'ell.

Cap. 357. *Resposta de Plaerdemavida*. La donzella es proposa nafrar Tirant tot explicant davant de tothom les seves misèries. Comença recordant com es va casar d'amagat amb Carmesina, que ara viu reclosa en un convent. Li retreu que estigui conquerint terres estranyes mentre el seu sogre, l'emperador de Grècia, és a punt de ser derrotat. Li demana que abandoni Àfrica i miri cap a Orient. Tirant es desmaia en sentir parlar dels infortunis de Carmesina.

Cap. 358. *Reprensió del rei Escariano a la donzella*. El rei s'enfada molt i amenaça Plaerdemavida dient-li que serà conduïda a una dolorosa mort si Tirant no es recupera del daltabaix provocat per les seves verinoses paraules. Els metges diuen que Tirant està molt malament. Escariano mana lligar la donzella.

Cap. 359. *Reprensió de Plaerdemavida al rei*. La donzella li recrimina que els reis no han de ser cruels. I acte seguit demana que li permetin a ella tractar Tirant, donat que els metges no semblen saber com curar-lo. Plaerdemavida s'esquinça el vestit per mostrar els pits i hi recolza la cara de Tirant.

Cap. 360. *Súplica de Plaerdemavida a Tirant*. El cavaller es desperta. Resulta que tenia una ferida dins l'orella provocada pel senyor de Viles-ermes. Plaerdemavida li suplica que recordi que en ell el més natural és perdonar i demana que la disculpi perquè ella no és més que una donzella poc espavilada.

Cap. 361. *Resposta de Tirant*. Breu parlament en què Tirant li pregunta per què sap tantes coses d'ell.

Cap. 362. *Rèplica de Plaerdemavida*. És l'última intervenció de la donzella abans que aparegui el senyor d'Agramunt. De nou suplica clemència envers la ciutat i, en aquesta ocasió, ho demana en nom de Carmesina, ja que Tirant havia promès perdonar tothom que invocés el nom de la seva estimada.

En aquest intercanvi dialèctic entre Plaerdemavida i Tirant, la donzella retreu a l'heroi alguns dels elements pels quals la crítica literària considera que el viatge de Tirant al nord d'Àfrica té un component expiatori. Abans d'emprendre la navegació, Tirant havia faltat als seus deures de cavaller de tres maneres diverses: descurant les obligacions militars concretes amb l'Emperador per culpa dels seus amors amb Carmesina; dubtant de la fidelitat d'aquesta; i matant l'innocent hortolà Lauseta empès per la gelosia.⁵ En els capítols que ara comentarem, Plaerdemavida retreu a Tirant que dediqui tants esforços a capturar la ciutat de Montàgata quan l'Emperador de Grècia està a punt de ser derrotat i li recorda que ha deixat enrere moltes persones que comptaven amb ell, especialment la seva esposa.

5. El component expiatori de la part africana ha estat descrit per Mir (1989) i Alemany (1997), entre d'altres.

Un cop aclarit el contingut d'aquests capítols, passem a identificar i analitzar els diversos fragments coincidents.

(1) *Parlament de Plaerdemavida* (cap. 353)

<i>Doctrina moral</i>	<i>Tirant</i> (cap. 353)
<p>Anibal e Alexandre moguts per la dita ambicio moriren per veri. Nabugadenazor qui fo rey de Babilonia, no per dret, car ell no era de linatge real, ans era hom strany nat de adulteri, e aquest destroi Jherusalem e crema lo temple e enpresona tots los jueus e feu moltes perversitats, per que ell sobtosament perde tota sa senyoria, e torna bou, he habita VII anys en lo desert ab les besties salvatjes, ja que aquests volien la senyoria criminal: e qui te senyoria es loat e qui la pert es blasmat. (Llabrés 1889: 143)</p>	<p>Morí a mala mort Aníbal, e Alexandre, moguts per ambició de senyoria, los quals moriren per verí. Nabugadonosor fon rey de Babilònia, no per dret hereditari, com ell no fos de línea real, ans era home strany nat de adulteri. Aquest destroy Jerusalem, <i>axí com tu vols fer aquesta ciutat, la qual te ha costat poch de obrar</i>, e cremà lo temple de Salamó e se'n portà tots los juheus e ls matà e féu molts malvats actes <i>axí com tu demostres voler fer</i>. Però aquell perdé soptosament la senyoria. <i>Sí-t faràs tu si perseveres en crueldat ni vols ab iniqua intenció deseretar-nos</i>. Emperò aquell tornà bo, e tu restaràs en ton mal preposít. Aquell stigué VII anys en lo desert fent vida contemplativa, penedint-se de sos defalliments, <i>lo que tu no faràs</i>, car vols usar de cruel senyoria, lo que no deuries fer, puix tens desig del món a conquistar. (Hauf 2008: 1243; la cursiva és nostra)</p>

Aquest fragment permet copsar amb claredat la tècnica narrativa de Martorell, que reprèn la seva font de manera pràcticament literal, sense canvis substancials en la sintaxi o el lèxic. El text de la font encaixa amb el fil narratiu de la novel·la perquè es va complementant amb insercions que estableixen un lligam explícit amb la trama. En aquest passatge sobre el rei Nabucodonosor, Martorell segmenta el text que pren com a base i hi afegeix sentències en segona persona que fan referència directa al cavaller Tirant. Al text citat, hem marcat aquests afegits en cursiva. A través d'expressions com «axí com tu», «Sí-t faràs tu», «lo que tu no faràs» o «lo que no deuries fer», Plaerdemavida estableix una connexió entre l'exemple històric que reproduïx i el cavaller a qui s'està dirigint. D'aquesta manera, quan esmenta els exemples històrics per demostrar que ni els herois més grans se salven de la volubilitat de la fortuna i que l'ambició excessiva pot acabar conduint al desastre, tant el protagonista de la novel·la com els lectors ens adonem que això mateix li podria passar a Tirant.⁶

Hauf (2008: 1244, nota 1) ja indica que Martorell devia tenir al davant un manuscrit «semblant al publicat per Bofarull», és a dir la *Doctrina moral*. També assenyala, a partir d'una referència a Pujol (2002: 53), que el *Tresor* de Brunetto Latini transmet un text molt semblant al de Pacs. De fet, les similituds entre ambdós reculls són freqüents en determinats capítols, però no hi ha dubte que la font del passatge que ara ens ocupa és el florilegi de l'autor mallorquí i no el de l'italià, ja que aquest darrer no anomena a l'inici els noms d'Anibal i Alexandre, tal com es pot comprovar en la següent citació del *Tresor*:

6. Sobre la importància de la Fortuna en el *Tirant lo Blanch*, vegeu Manzanaro (1998).

Lo regne de Babilònia és contengut sots aquell dels egecians e dels assirians. Mas esdevench-se que Nabugodenosor ne fon rey, no pas per dret, car ell no era de linatge real, ans fon un hom estrany desconegut, qui nasqué celadament de adulteri. E lavors començà l'emperi de Babilònia a muntar en noblesa e altitud, d'on ell s'erguley envers Déu e envers lo setgle; e destróhí Jerusalem e apresonà tots los juheus, e féu moltes altres coses perverses en son temps. D'on se sdevench, per divinal venjança, que soptosament perdé la senyoria; e son cors fo remudat en bou, e habità VII anys en los deserts ab les bèsties selvatges. (Wittlin 1980: I, 106-107)

Pujol (2002: 53) proposa que el canvi de «bou» per «bo», introduït en el text de Martorell, es podria deure a un error en la transcripció del manuscrit consultat per l'autor valencià. La *Doctrina moral* també fa esment del bou, que de fet és l'únic que té sentit en aquest context. És possible que es tracti d'un canvi intencionat per adaptar-se millor al context de la novel·la? Com comentarem més endavant, Plaerdemavida és propensa a canviar tot allò que li convé. En afirmar que Nabucodonosor es va tornar bo i va fer penitència, la donzella proporciona a Tirant el model de comportament que a ella li escau millor per dissuadir-lo dels seus plans bel·licistes.⁷

Aquest parlament de Plaerdemavida està farcit de referències procedents de la *Doctrina moral*. Unes poques frases separen el fragment sobre Nabucodonosor, que inaugura el discurs, d'aquests passatges sobre els benaurats i la nit de Nadal:⁸

<i>Doctrina moral</i>	<i>Tirant</i> (cap. 353)
E Nostre Senyor diu, que benaventurats son los pascifichs car ells seran appellats fills de Nostre Senyor Deu. E la nit de Nadal, en aquella hora que Deu nasque los angels cantaren gloria sia en les altezes e pau entre los homens de bona voluntat. (Llabrés 1889: 135)	E no sabs tu que dix nostre senyor Déu que «benaventurats seran los pacífichs, car ells seran appellats fills de Déu». E la nit de Nadal, com Jhesucrist naxqué, los àngels cantaven: «Glòria sia dada a Déu en les alteses e pau en la terra als hòmens de bona voluntat». (Hauf 2008: 1243)

De nou Plaerdemavida recorre a la segona persona per introduir la citació. Cal destacar les diferències que separen els dos passatges del cap. 353 que hem vist fins ara. El primer és una narració historiogràfica a través de la qual Plaerdemavida posa davant dels ulls de Tirant altres casos concrets i coneguts d'herois com ell que van acabar perdent tot el que tenien. En canvi, el segon passatge remet a un context bíblic. La donzella apel·la al caràcter bondadós i pacífic del pare de tots els cristians per intentar despertar en el cavaller els mateixos sentiments.

L'episodi següent és també diferent dels anteriors. Es tracta d'unes breus paraules, de to sentenciós —fins i tot proverbial—, que de fet s'acoblen al tipus de construcció més habitual en l'obra doctrinal de Pacs. En aquest cas concret, no localitzat per Hauf (2008), les sentències no es vinculen a cap autoritat:

7. Més endavant, en els cap. 355, 360 i 362, comentarem altres casos en què Plaerdemavida tergiversa les fonts que utilitza amb el fi de sustentar la seva argumentació.

8. Hauf (2008: 1244, nota 2) assenyala el text de Pacs com a font i també indica i transcriu els passatges bíblics referits en aquest passatge del *Tirant*.

<i>Doctrina moral</i>	<i>Tirant</i> (cap. 353)
e no deu voler fer sanch ne homey: que ab tan prim fil es texida la nostra vida. (Llabrés 1889: 60)	E si bé vols considerar, no deu hom desijar fer homey ne escampar la humana sanch, per ço com ab tan prim fil és texida nostra vida. (Hauf 2008: 1243)

Com es pot comprovar, Plaerdemavida no omet aquí tampoc la interpel·lació directa al seu interlocutor. Així mateix, la constatació que la vida humana és teixida amb fils primis és un lloc comú, però el fet que aquesta informació vagi unida a altres detalls sobre la sang i els homicidis ens permet vincular aquest passatge del *Tirant* a la *Doctrina moral*. És evident, doncs, que Martorell fa un ús abundant del text de Pacs per a proporcionar el discurs de Plaerdemavida. Si la donzella remetia adés a la bondat de Déu, ara posa l'èmfasi en la bondat humana, que no hauria de desitjar posar fi a una cosa tan delicada i preciosa com és la vida de les persones. Però per si de cas aquesta veritat tan universal no és suficient, la criada de Carmesina presenta les seves paraules sota l'embolcall d'una autoritat de reconegut prestigi:

<i>Doctrina moral</i>	<i>Tirant</i> (cap. 353)
E aço es lo lletoari on ha de totes sabors, pero la fi de tot qualsevol fet es lauhor o blasme. (Llabrés 1889: 65) Car diu Sant Sabria: que no es lluny de pecat qui en pecat d'altri consent; e pau e amiatat es lloable honrament entre aquells qui ensemps conversan. (Llabrés 1889: 67)	E açò és letovari compost de materials de moltes sabors, emperò la fi de aquestes coses és aconortar-se de la honor e de l'ànima. Mira què diu hun sant que vosaltres crestians teniu en gran stima, nomenat Agostí, qui és stat singular doctor: que no és stat luny de peccat qui en peccat d'altri consent. E pau e amiatat és molt plasant a Déu e és loable ornament entre aquells qui bé serveu amor e bona voluntat. (Hauf 2008: 1243)

A través dels passatges comentats podem constatar una altra de les particularitats de la tècnica compositiva de Martorell. Tot i que en altres ocasions no dubti a manllevar fragments sencers d'un mateix autor —com és el cas de la carta de Petrarca—, en aquest capítol, el 353, espigola fragments bastant breus dispersos entre les pàgines de la *Doctrina moral*. En diverses ocasions, les paraules que Martorell manlleua de Pacs es troben just a l'inici o al final d'un capítol. En aquest cas concret, la referència al lletoari i la citació de sant Cebrià clouen, respectivament, els capítols 18 i 19 de l'edició de Llabrés.

A propòsit d'aquest fragment, Hauf destaca el fet que Martorell canviï l'autoritat, tot esmentant sant Agustí en comptes de sant Cebrià. L'investigador considera aquest fet com un exemple de «la flexibilitat del sistema» (2008: 1245, nota 4), en el sentit que no era pas estrany a la literatura de l'època referir una mateixa sentència, atribuïda a autoritats diverses. Deixant de banda aquesta premissa, també cal assenyalar que Plaerdemavida és un personatge molt propens a aquesta mena de canvis. En trobem un altre exemple en el passatge següent:

<i>Doctrina moral</i>	<i>Tirant</i> (cap. 353)
E per ço, segons diu [<i>var. Déu</i>], lo seny del hom abans deu esser inclinat a merce que a venjança. (Llabrés 1889: 39-40)	E vull que sàpies lo que dix lo apòstol sent Jaume: que-l cor del cavaller tostemps deu ésser inclinat a mercè ans que a crueldat. (Hauf 2008: 1243)

De fet, en aquest cas, la identificació de la font és més dubtosa. No només les autoritats no coincideixen, sinó que tampoc concorda el segon terme de la disjuntiva: en un text se'ns parla

de venjança, en l'altre de crueltat. També Hauf (2008: 1245, nota 5) té els seus dubtes i ofereix el següent versicle com a estímul alternatiu: «Iudicium enim sine misericordia illi qui non fecit misericordiam» (Jac 2, 13, «Perquè el judici serà sense misericòrdia per a aquell qui no haurà exercit misericòrdia»). Tanmateix, el fet que aquest passatge està embolcallat de citacions procedents de la *Doctrina moral* és un argument a favor de considerar aquesta la font també en el cas que ens ocupa.

Per altra banda, tot i que Martorell pot arribar a reproduir literalment les seves fonts, en aquest passatge introdueix dos canvis que amplifiquen el significat del contingut. Com hem comentat en els resums, en la rèplica *Tirant* es reafirma com a cavaller i es justifica en relació a les actituds que aquest rol comporta. Canviant el terme genèric de la *Doctrina moral* «hom» per un hipònim més connotat com «cavaller», el text guanya en profunditat. Quelcom semblant es pot dir del canvi de «venjança» per «crueldat». Tot i que l'actitud de *Tirant* es pot entendre com una venjança cap a la ciutat per haver atacat el senyor d'Agramunt, Plaerdemavida prefereix basar la seva intervenció en termes de bondat, pietat i misericòrdia versus crueltat, tirania i injustícia. I en aquest cas opta per un mot restringit en comptes d'un altre de més genèric.

Fins a aquest moment del parlament de Plaerdemavida, la *Doctrina moral* de Pacs ha sigut l'única font emprada per l'autor valencià, no només com a complement puntual sinó com a proveïdor de la major part de les oracions.⁹ Tanmateix, com ja assenyala Hauf (2008: 1245, nota 7), la font del darrer fragment del discurs és l'*Scipió e Aníbal* d'Antoni Canals (1930).¹⁰ Més endavant tractarem aquesta qüestió. Per acabar, incloem la darrera de les citacions d'aquest capítol del *Tirant* procedents de la *Doctrina moral*:

<i>Doctrina moral</i>	<i>Tirant</i> (cap. 353)
E Juvenal diu (...) que en gran treball se conserva la gran fama. (Llabrés 1889: 37)	E sies cert que ab molt gran treball se conserva la bona fama. (Hauf 2008: 1244)

Hem analitzat des del punt de vista quantitatiu la magnitud de les relacions intertextuals presents en el cap. 353 del *Tirant*. Aproximadament, un 50% del text procedeix de la *Doctrina moral* i un 15% de l'*Scipió e Aníbal*. La resta o bé pertany a una font fins ara no identificada o bé s'ha d'encabir entre els resultats de la faceta creadora més personal i activa de Martorell.

Aguilar (2003: 245), quan analitza la presència del *Breviloqui* en el *Tirant*, es pregunta si els manlleus que en fa Martorell aporten alguna cosa al sentit general de l'obra; si els cavallers del *Tirant* assumeixen les veus i els actes dels personatges del text de Joan de Gal·les. Més endavant, es pregunta això mateix en relació amb l'*Scipió e Aníbal* de Canals. Aguilar assimila la figura de Plaerdemavida assetjada amb Anníbal, i el totpoderós cabdill *Tirant* amb Escipió. També considera que Martorell encerta en el fet de reestructurar els materials de la seva font tot convertint dos llargs parlaments independents en un diàleg esmicolat que es va desenvolupant a poc a poc, de manera més imbricada. D'aquesta manera, l'autor del *Tirant* «acosta molt més els dos interlocutors i dinamitza l'obra» (2003: 267). El final del cap. 353 és el primer de l'ambaixada de Plaerde-

9. Hi ha una darrera citació vinculada explícitament a una autoritat: «Mira què diu Sèneca: que tota senyoria civil que dignament s'i vol haver deu ésser apellada virtut de senyoria» (Hauf 2008: 1243). Hauf etiqueta aquesta sentència com a «lloc no detectat» i tampoc nosaltres hem aconseguit identificar-ne l'origen. Martínez Romero (1998: 160) parla d'una citació «incontrolable», ja que no hi ha «unes garanties mínimes d'adequació al concret text tirantià, possiblement perquè ha arribat a nosaltres —i presumiblement a Martorell— ja molt deteriorada».

10. Vegeu també en Hauf una relació dels altres estudis que ja havien indicat la connexió entre el *Tirant* i l'obra de Canals, com ara Renedo (1996) i Aguilar (2003).

mavida que inclou aquest espigolament de fragments de l'*Scipió e Aníbal*. Tanmateix, com veurem tot seguit, tant en aquest capítol com en els següents, la font més emprada en termes quantitius és la *Doctrina moral d'en Pacs*.

(2) Rèplica de Tirant (cap. 354)

El cap. 354 s'obre amb un refrany: «a tu te'n pren axí com aquell qui furta lo bou e dóna les cames per amor de Déu» (Hauf 2008: 1247). I, a continuació, Tirant reprèn Plaerdemavida, ara oculta sota l'aparença d'una sarraïna, pel fet d'haver emprat tantes citacions de sants no essent ella cristiana. És aquest potser el motiu pel qual Martorell fa un ús tan extensiu de la *Doctrina moral*? Podem considerar-ho una més de les picades d'ullet que l'autor valencià llança als seus lectors? Els qui llegim la novel·la sabem que qui parla no és una simple mora i, per tant, no seria estrany que ella conegués la literatura doctrinal de l'època. Ara bé, precisament perquè el lector reconeix Plaerdemavida, el seu discurs resulta sorprenent. Certament, com bé comenta Hauf (1997), a aquestes alçades el lector ja sap que la serventa de Carmesina no veu inconvenients a citar la Bíblia o qualsevol altra autoritat cristiana al seu abast per incitar Tirant a cometre actes que no concorden sempre amb la doctrina de les virtuts cristianes. La mateixa donzella que ara ha citat el doctor sant Agustí i l'apòstol sant Jaume és la que havia practicat el *voyeurisme* a l'escena del castell de Malveí (cap. 162-163), havia instigat l'escena del cap. 231 en què Tirant veu com es banya la princesa, i havia protagonitzat la proçaç farsa teatral de la Viuda Reposada (cap. 283).

Com comenta Renedo (1996), Plaerdemavida és un personatge de caràcter ambivalent. Per una banda, sedueix els lectors «per la salada espontaneïtat» del seu llenguatge. Per altra banda, és capaç de donar mostres d'un estil solemne i retòric farcit a base d'extractes procedents de Boccaccio, Roís de Corella i, com hem vist recentment, el dominic Antoni Canals i la *Doctrina moral d'en Pacs*.¹¹

Immediatament després de reprendre la donzella, Tirant contraataca amb una altra citació procedent de la *Doctrina moral*, tot i que modifica el nom de l'autoritat (Hauf 2008: 1248, nota 2):

<i>Doctrina moral</i>	<i>Tirant</i> (cap. 354)
Per ço diu Salamo, que aquell qui pecca per speranza de la misericordia de nostre Senyor Deu, que aquell tal es damnat. (Llabrés 1889: 151)	Dix sent Bernat: que aquell qui pecca voluntàriament, confiant de la misericòrdia de Déu, és damnat. (Hauf 2008: 1247)

Aquest argument sembla contradir-se amb el fragment que apareix un parell de sentències més endavant, també procedent de l'obra de Pacs:

<i>Doctrina moral</i>	<i>Tirant</i> (cap. 354)
Car la sanch que scampa la hora de la sua passio sera en redempcio d'aquells; car aquella es bastant a smenar la fallida de la desobediencia de Adam e Eva, car lo merit de la sua passio es molt major que la culpa de aquells.	Car la sanch preciosa que Jhesucrist Déu scampà en la sua sacratíssima passió fon en redempció e salvació de tots aquells qui batejats seran. Car la crestiana fe per açò és e serà exalçada, car lo misteri de la passió de Jhesucrist, salvador nostre, fon per satisfer al peccat de nostre pare Adam. <i>E una gota de la preciosa sanch de Jhesucrist era suficient per a rembre</i>

11. A banda dels estudis de Renedo (1996) i Hauf (1997) sobre la caracterització de Plaerdemavida, vegeu els comentaris de Pujol (2015: 146-148), que defineix aquest personatge com la «portaveu principal del discurs anticortès».

<p>E de aço no duptes res, que clarament ho havem per notissia e nota speriencia de Sant Pere, qui re-nega Deu: Sant Pau xi mateix, que ab armes faent homeys persegua los christians; Sant Matheu, lo qual era gran usurer; Sancta Maria Magdalena qui era publicana, e altres sants e santes qui d'abans eren grans peccadors, los quals per discreta penitencia sanctament han obtenguda la gloria de Paradis. (Llabrés 1889: 151-152)</p>	<p><i>mil móns</i> e en açò no y ha dubte en res, car clarament s'és vist per notòria speriencia de sent Pere, qui renegà, e sent Pau, qui ab armes, fent homeys, perseguí a los crestians, e sent Matheu, qui era gran usurer, e de molts d'altres qui dir poria que eren stats grans peccadors e, après, per humil e discreta penitència, santament han obtesa la glòria de paradís. (Hauf 2008: 1247; la cursiva és nostra)</p>
---	--

En aquest passatge sobre la sang de la passió de Crist, l'únic fragment que no sembla tenir una correspondència amb la *Doctrina moral* és el que hem marcat en cursiva, que Hauf (2008: 1248, notes 3 i 4) etiqueta com a «tòpic devocional», a propòsit del qual addueix sant Bonaventura i la *Vita Christi* de sor Isabel de Villena.

El que Tirant insinua és que Plaerdemavida i les altres persones de la ciutat han comès un acte de fellonia —contra el senyor d'Agramunt— i ara demanen clemència a Tirant tot traient a col·lació exemples de la pietat de Déu. Per això adverteix que s'equivoquen els qui pequen a consciència i esperen a canvi misericòrdia. Més encara, es defensa a si mateix de l'acusació d'excés d'ambició i crueltat, perquè, segons diu ell, quan comet un error, es confessa amb profunda contrició i nostre Senyor el perdona sempre. Tirant estableix per tant, un doble barem. Si els moros pequen, que no esperin perdó. Si és un cristià, pot estar segur que Déu en tindrà misericòrdia.

L'estrenu cavaller clou aquesta línia de pensament amb una conclusió que sembla ben lògica: recomana a Plaerdemavida que es faça cristiana i, com que ja ha demostrat que coneix les Escriptures i les obres doctrinals, només li caldrà penedir-se dels seus pecats per entrar en el grup dels estimats i perdonats per Déu. En canvi, com comenta en el següent passatge, si insisteix en continuar pel camí del mal com van fer Judes o Llucifer, la seva fi la conduirà irremeiablement a l'infern.

<i>Doctrina moral</i>	<i>Tirant</i> (cap. 354)
<p>Mas Judes qui trai Jhesu-Christ, Lucifer que li volia furtar la sua gloria, e altres malvats peccadors, no confiant-ne, reclamant la misericordia de Deu, e que no han volguda fer penitencia, han obtengudes ab tristor perdurable les ombres infernals. E qui tal fara tal pendra e gara. Jatssia que Deu puga dampnar quis vol, mas son voler no vol dampnar null hom sens raho. E sabets perquè per ço com raho e justicia si convenen, e com la voluntat e la justicia de Deu sia huna cosa, per ço nostre Senyor Deu no dampna null hom sens culpa. (Llabrés 1889: 152)</p>	<p>E dir t'és de Judes, qui trahí a Jhesucrist, e Lucifer, qui volia ésser igual ab Déu, e molts altres malvats peccadors, no confiant de la misericòrdia de Déu e vivint en mala vida: no retornant a Déu, aquests tals aconsegueixen les ombres infernals. [...] jatsia que a la inmensa magestat divina no li és pla-sent que negú se damne, ne la sua misericòrdia no vol damnar persona neguna sens gran rahó. E sabs per què? Per ço com rahó e justícia se convenen e, com la voluntat de Déu e la justícia sien una mateixa cosa, per ço nostre Senyor no damna negú, qui batejat sia, sens culpa. (Hauf 2008: 1247)</p>

En el fragment de l'obra de Martorell que no hem transcrit a la taula, perquè no apareix a la *Doctrina*, Tirant afirma que allò que el mou a voler conquerir les terres de Barberia és precisament el seu desig de cristianitzar tota la seva gent per allunyar-los de la damnació i procurar-los la misericòrdia de Déu.

En tot aquest cap. 354, Tirant ha bastit la seva rèplica a partir d'algunes sentències transmeses a la *Doctrina moral*, però sense citar el nom de gaires autoritats cristianes. A banda de la referència

inicial a sant Bernat, la resta d'arguments estan més directament relacionats amb la vida i la mort de Jesucrist i amb les atribucions de Déu.¹² És mitjançant aquestes citacions de la *Doctrina* que Tirant dona contingut i profunditat al seu discurs.

En la segona meitat de la intervenció, el cavaller concreta més específicament quina és l'única condició indispensable per aconseguir la pau: la submissió de la ciutat al poder del senyor d'Agramunt.¹³ De la mateixa manera que Plaerdemavida en el capítol anterior, Tirant aprofita una citació de l'*Scipió e Aníbal* d'Antoni Canals per tal de justificar la decisió de fer la guerra i no la pau.

Així, tant el cap. 353 com el 354 s'estructuren de la mateixa manera: des de l'inici fins poc més de la meitat, els dos parlaments estan constituïts a partir de citacions de la *Doctrina moral*. A continuació, els personatges concreten un poc més les seves demandes en relació al conflicte. I, finalment, arrodoneixen el contingut de la seva intervenció a través d'una citació procedent de l'*Scipió e Aníbal* de Canals.

(3) *Respon Plaerdemavida* (cap. 355)

A diferència dels capítols anteriors, el cap. 355 s'obre amb una citació que no procedeix ni de la *Doctrina moral* ni de l'*Scipió e Aníbal*. Tal com comenta Hauf (2008: 1253, nota 1), fa temps que la crítica ja va identificar la font d'aquest manlleu: la traducció catalana del *Decameró* de Boccaccio.¹⁴ El text de l'autor italià remarca la idea que tenir compassió dels enemics és quelcom essencialment humà. Plaerdemavida insisteix en la voluntat d'apel·lar a la naturalesa bondadosa del cavaller i, tot seguit, recupera el tòpic de la mutabilitat de la fortuna a través d'un parell d'extenses citacions procedents de l'*Scipió e Aníbal*. La donzella posa l'exemple de Pompeu Magne per demostrar que cal anar amb compte amb la fortuna pròspera, perquè pot acabar conduint al precipici.¹⁵

D'aquesta manera, es capgira l'estructura emprada en els cap. 353 i 354, en els quals predominava clarament la *Doctrina moral* durant la primera meitat de cada intervenció per desenvolupar després altres arguments sense recórrer a cap font localitzada i rematar al final el discurs amb un ús més selectiu de l'*Scipió e Aníbal*. En canvi, en el cap. 355, l'obra de Canals proveeix una reflexió sobre la fortuna que abraça la primera meitat de la rèplica de Plaerdemavida. Després, trobem un passatge format a partir de diverses citacions breus procedents de diferents capítols de la *Doctrina moral*. I, finalment, un fragment bastant extens en el qual Plaerdemavida acusa Tirant d'haver oblidat els seus familiars i amics, de qui ella demostra conèixer els detalls concrets de les seves circumstàncies particulars.

Tot seguit oferim els dos passatges del *Tirant* que contenen fragments coincidents amb la *Doctrina moral*:

<i>Doctrina moral</i>	<i>Tirant</i> (cap. 355)
[1] Diu Ovidi: que les verinoses bevendes son cubertes ab dolçor de mel. (Llabrés 1889: 91)	[1] E Salomó diu, en un tractat que fa, que les bevendes verinoses són cubertes ab dolçor de mel;
[2] La mort es anap del qual algu nos pot scórrer que ab ell no bega. (Llabrés 1889: 148)	[2] la mort és anap del qual degú no-s pot scusar que ab ell no bega. [3] E vós, capità senyor, vos

12. Hauf (2008: 1249, notes 5 i 6) també transcriu el text de Pacs.

13. Vegeu la citació a Hauf (2008: 1249, nota 7).

14. La presència de Boccaccio en aquest passatge fou assenyalada per Riquer (1990: 191) i Renedo (1996: 335-339).

15. Vegeu una transcripció i un comentari del text de Canals a l'edició de Hauf (2008: 1254, notes 2 i 6).

<p>[3] Perque fills: prech vos que ab virtuosa vida vullats comprar virtuosa mort. Car la mort es cosa verdadera e la vida es cosa monsonaguera; donchs no oblidets la mort, car ella no us oblidara. E diu Valeri, que hom deu amar la vida e no tembre la mort. (Llabrés 1889: 148)</p> <p>[4] Les honors qui son coses divinals se han procurades axi com a robadors qui com volen robar no curen entrar per la porta mas per la paret amagadament, e per ço per la paret hixen axi com a ladres davant tothom. Car a ont que tasts la mar salada la trobaras. (Llabrés 1889: 145-146; hem afegit una numeració entre claudàtors per a cada fragment)</p>	<p>prech, puix sou bon crestià, que ab virtuosa vida vullau comprar virtuosa mort, car la mort és cosa verdadera e la vida cosa sens veritat. Donchs, no oblideu la mort, car ella no us oblidarà, si bé-s diu Virgili: «Hom deu amar la vida e no tembre la mort». [4] E les honors, qui són coses divinals, se han procurades axí com a robadors, que com volen robar no curen de entrar per la porta, mas per la paret, amagadament; e per la paret ixen, axí com a ladres, davant tothom. Car, a qualsevulla part que tastes la mar, salada la trobaràs. (Hauf 2008: 1252; hem afegit una numeració entre claudàtors per marcar les correspondències amb els fragments esparsos de la <i>Doctrina moral</i>)</p>
--	--

Tal com es pot observar, el passatge que en el *Tirant* es llegeix com una unitat, a la *Doctrina moral* es troba dispers en capítols diversos. No tenim constància que les quatre seqüències que formen aquesta taula hagen estat identificades fins ara com a font de l'obra de Martorell. Pel que fa al núm. 1, Hauf (2008: 1255, nota 8) esmenta només el *Llibre de consol i consell* d'Albertano de Brescia. En aquest recull la referència a Ovidi va seguida d'una altra atribució a Salomó i això, segons Hauf, podria justificar el canvi d'autoritat. Aquesta profusió d'autoritats, però, es troba igualment en el text de Pacs, que situa la sentència sobre les «verinoses bevendes» just abans d'altres referències a Cerverí, Sòcrates i Salomó. De totes maneres, ja hem vist que Plaerdemavida, quan li interessa, no dubta a canviar el nom de l'autor. De fet, en la tercera seqüència de la taula anterior, el Valeri esmentat per Pacs és substituït per Virgili en el *Tirant lo Blanch*.

Els manlleus, fins ara no identificats, sobre l'anap, la virtuosa mort i Virgili pertanyen tots a l'antepenúltim capítol de la *Doctrina moral*, tot just a l'inici d'una secció que podríem considerar la conclusió del tractat. De nou és interessant destacar els canvis que Martorell introdueix en el discurs per adaptar-lo al context de la narració. El text de Pacs es presenta sota la forma d'una doctrina que un pare escriu per als seus fills. Plaerdemavida, en canvi, s'està adreçant a Tirant. Això explicaria el canvi operat en el vocatiu de la tercera seqüència: «fills: prech vos» en la *Doctrina moral*; «capità senyor, vos prech» en el *Tirant*.

Finalment, el darrer ítem de la taula, sobre els lladres, es clou amb una sentència proverbial sobre la qual Hauf (2008: 1255, nota 9) remet al recull paremiològic de Farnés (1996: V, 808) i, més concretament, al llibre de proverbis de Jafudà Bonsenyor (Llabrés 1889b: 76, núm. 715). Efectivament, aquest proverbi hi apareix, però el text del jueu de Barcelona no inclou la referència prèvia als lladres.

Unes línies després d'aquest fragment compost per citacions diverses, tornem a trobar una sentència que podria procedir de la *Doctrina moral*:

<i>Doctrina moral</i>	<i>Tirant</i> (cap. 355)
Diu Seneca: aquell es malvat qui no ret guardo, e pus malvat qui l'oblida. (Llabrés 1889: 70)	E sabs què diu lo salmista?: «Aquell és cavaller malvat qui no ret guardó, e més malvat qui oblida les honors e serveys que li són stats fets. (Hauf 2008: 1252)

Hauf (2008: 1255, nota 11) no identifica la font d'aquest passatge, sobre el qual comenta que «sembla una autoritat tan inventada com la majoria de les precedents». Efectivament, Plaerdemavida atribueix al salmista les paraules que Pacs vincula a Sèneca.

Com hem indicat anteriorment en els resums, el cap. 356 no sembla que inclogui cap manlleu. Tirant, astorat pels coneixements de Plaerdemavida, es pregunta si no es tractarà d'un esperit demoníac que vol enganyar-lo. Demana a la donzella que aclareixi la situació i li aconsella que es faci batejar. La resposta de Plaerdemavida, en el cap. 357, s'inicia amb un breu manlleu de l'*Scipió e Aníbal*.¹⁶ La resta del capítol conté una descripció de les coses que Tirant ha descuidat en favor de conquerir aquella ciutat, ja derrotada. En sentir tals retrets, el cavaller cau esmorteït. Aleshores pren la paraula el rei Escariano, que reprèn Plaerdemavida i mana que la lliguin. La intervenció del rei es produeix en el cap. 358, un capítol molt breu en què la *Doctrina moral* es torna a fer present:

(4) *Reprensió del rei Escariano a la donzella (cap. 358)*

<i>Doctrina moral</i>	<i>Tirant (cap. 358)</i>
E mal amich es axi com a ferrer, que si no us crema [la vestedura] dona us enuig ab lo fum. (Llabrés 1889: 70)	Car tu has usat de ta pèssima fellonia, que te'n pren axí com lo ferrer, que, si no es crema la roba, dona-us enuig ab lo fum. (Hauf 2008: 1262)

A l'hora d'escatir les relacions intertextuals d'aquest passatge tirantià, Hauf (2008: 1262, nota 1) remet de nou al recull de Farnés (1995: IV, 389) i al text de Jafudà Bonsenyor (Llabrés 1889b: 43, núm. 398). Ara bé, el fet que la sentència en qüestió es trobi en el mateix capítol de la *Doctrina moral* que l'anterior citació de Sèneca sembla apuntar com a hipòtesi plausible que en aquest cas la font preferent és el text de Pacs.

En el següent capítol, Plaerdemavida reprèn el rei dient-li que ser cruel va contra l'art de cavalleria i contra el comportament d'un bon rei. S'enquinça el vestit i recolza la cara de Tirant contra els seus pits.

(5) *Súplica de Plaerdemavida a Tirant (cap. 360)*

El capítol 360 s'inicia amb una breu lamentació de Plaerdemavida que aprofita un fragment del *Plant dolorós de la reina Hècuba* de Corella.¹⁷ Quan Tirant recupera la consciència, Plaerdemavida li suplica que els perdoni i, si no pot fer-ho, que comenci travessant-la a ella amb l'espasa. Tot seguit recupera una sentència d'Ovidi sobre les incerteses de l'amor. Vegeu ací el passatge:

<i>Doctrina moral</i>	<i>Tirant (cap. 360)</i>
Diu Bias [...] que amor no ha alguna cosa de certenitat, car ella es mutabla cosa, o si ellas muda tost fa e apenes reve. (Llabrés 1889: 73)	Però diu Ovidi que amor no ha deguna certenitat, com ella sia mutable e si-s muda tost se fa e, ab treball molt gran retorna. (Hauf 2008: 1264)

Hauf (2008: 1265, nota 2) identifica el fragment ovidià com un passatge adaptat de la quarta *Heroida*. Martorell ja havia emprat aquesta mateixa citació en el cap. 158, a l'inici d'una carta d'Estefania a Diafebus. Tanmateix, cal remarcar que només és traducció d'Ovidi l'adagi que diu: «amor no ha deguna certenitat». La resta del fragment del *Tirant lo Blanch* que hem copiat a la

16. Vegeu a Hauf (2008: 1260, nota 1) una transcripció del passatge de Canals.

17. Vegeu a Hauf (2008: 1265, nota 1) una transcripció i un comentari d'aquest passatge corellà, identificat pel mateix Hauf (1993: 104).

taula no procedeix del text ovidià. Això ens fa pensar que, en aquest capítol, Martorell es basa en la *Doctrina moral*, de la qual en copia no només la sentència ovidiana sinó també el comentari immediatament posterior. Ara bé, l'autor valencià devia conèixer el text d'Ovidi, que esmenta en el cap. 158, i per això manté l'atribució correcta encara que Pacs l'hagués atribuït al filòsof Bias.¹⁸

Immediatament després d'aquesta declaració sobre la incertesa de l'amor, Martorell afegeix una altra citació, en aquest cas atribuïda al poeta Tobies:

<i>Doctrina moral</i>	<i>Tirant</i> (cap. 360)
Diu Sant Geronim [...] e per ço, val mes grosseria virtuosa que subtilitat viciosa. (Llabrés 1889: 90)	E per ço diu lo poeta Tobies que més val grosseria virtuosa que subtilitat viciosa. (Hauf 2008: 1264)

El discurs de Plaerdemavida inclou una vegada més un canvi d'autoritat substituint un doctor de l'Església per un autor ignot que possiblement s'hauria d'identificar amb el personatge bíblic homònim. Hauf (2008: 1265, nota 3) remet únicament al recull paremiològic de Farnés (1995: IV, 862), però sembla altament probable que aquest passatge del *Tirant* provingui d'un capítol de la *Doctrina moral* («Com hom deu dir veritat»), que es troba en el mateix capítol que la citació següent, emprada per Martorell a l'inici del cap. 361. De fet, és també el mateix capítol d'on procedeix la citació sobre les «verinoses bevendes» que hem comentat anteriorment. Vegeu tot seguit el fragment en qüestió.

(6) Resposta de Tirant (cap. 361)

<i>Doctrina moral</i>	<i>Tirant</i> (cap. 361)
Diu Isiodoro [<i>sic</i>] [...] axi los n'apren com a la abella, qui aporta la mel en la boca e lo fiblo en la coha. (Llabrés 1889: 90)	A tu te'n pren axí com fa a la abella, qui porta la mel en la boca e lo fibló en la coha. (Hauf 2008: 1266)

Com ja hem comentat, aquest brevíssim capítol s'inicia amb la citació sobre l'abella i, tot seguit, Tirant apel·la a la misericòrdia de Plaerdemavida perquè li digui com coneix ella la situació de Carmesina. La resposta de la donzella s'inicia també amb una reminiscència de la *Doctrina moral*, que transcrivim tot seguit.

(7) Rèplica de Plaerdemavida (cap. 362)

<i>Doctrina moral</i>	<i>Tirant</i> (cap. 362)
Car, segons lo mon, mes val escavar sa dolor ab sanch dels enemichs, que ab congoxa e ab propies llagrimas. (Llabrés 1889: 61) Diu Sant Gregori: que aquell no ha verdadera amor qui no la gita fora de si mateix, ço es, que la mostra als obs. (Llabrés 1889: 69)	Comuna openió és, segons diu lo gran philòsof Aristòtil, que més val fer lançar dolor e sanch de son enemich que vergonya ab pròpies làgremes. E més, diu sent Johan Bocador: «aquell no té verdadera amor qui no la mostra als obs». (Hauf 2008: 1267)

L'inici d'aquest darrer fragment ens ofereix un bon exemple de la manera com Martorell s'ha apropiat als diversos fragments procedents —probablement— de la *Doctrina moral*. Per una ban-

18. La reminiscència ovidiana del cap. 158 del *Tirant* ha estat localitzada per Hauf (2008: 684-685). Pujol (2002: 111-141) dedica tot un capítol a comentar la presència de les *Heroides* al *Tirant*.

da, es mostra bastant fidel al text que copia. En aquest cas, l'expressió «segons lo mon» es converteix en «comuna openió és», una fórmula més reeixida estilísticament que preserva el significat del passatge original. Per altra banda, però, afegeix una autoritat que sembla, a priori, inventada, probablement per donar més prestigi a les paraules que segueixen.¹⁹ Una vegada més, Plaerdemavida exhibeix uns coneixements i una retòrica remarcables, però que desperten un somriure irònic en el lector que sap que aquest bagatge cultural es basa en un seguit d'atribucions absolutament arbitràries i, és clar, errònies. D'aquesta manera, Plaerdemavida es construeix dinàmicament, acumula coneixements i al mateix temps els transforma de manera espontània, segons el que s'escaigui més en cada moment. En paraules de Renedo (1996), és un personatge que sintetitza els conceptes de raó i intuïció.

3. Conclusions

En aquest article hem analitzat uns pocs capítols de la part africana del *Tirant lo Blanch*, en els quals Tirant i Plaerdemavida, amb identitats suplantades arran del naufragi que ambdós han patit, intenten debatre des de punts de vista oposats. La donzella, abillada a la faisó moresca, coneix des de l'inici la identitat d'aquell cristià que és el seu interlocutor i rival. Tirant, en canvi, comença el seu debat sense saber qui és realment la seva contrincant. L'antagonisme religiós, entre la creu de Tirant i la mitja lluna de Plaerdemavida, té una derivació en els conflictes bèl·lics que situen ambdós personatges en bàndols contraris: el cavaller vol ser implacable amb l'enemic, mentre que la donzella demana clemència. Ens trobem, doncs, davant d'una ambaixada de capitulació que al mateix temps, gràcies a l'eloqüència de Plaerdemavida, acaba esdevenint un debat sobre qüestions filosoficomorals com el bé, la virtut, la fama i la mutabilitat de la fortuna.

Ara bé, el que podria haver començat com un debat interreligiós entre savis, pren un biaix ben diferent quan s'involucren assumptes relacionats amb les vivències passades de l'estrenu cavaller, el qual, en veure tot el que la seva contrincant sap sobre el passat d'ell, es planteja fins i tot que potser ella sigui un mal esperit. Evidentment, en aquesta competició sobre l'eloqüència, Plaerdemavida té la iniciativa i l'avantatge en tot moment. També és ella qui esgrimeix més autoritats: la majoria, però, mal atribuïdes. La ironia de l'escena rau en aquest estat de contínua ambigüitat que es fonamenta, per una banda, en les confusions provocades per la doble identitat dels personatges i, per altra banda, en el rigor més que dubtós d'un discurs basat en el que van dir, suposadament, alguns autors de gran prestigi.

L'ús de les fonts està lligat a aquesta configuració dels capítols analitzats, sobretot en tot el que es refereix a les necessitats retòriques d'un debat en el qual «Tirant i Plaerdemavida esdevenen filòsofs morals que desgranen autoritats sobre la saviesa i la fortuna (...) amb llargs extractes de l'*Escipió e Aníbal*, d'Antoni Canals, i de la *Doctrina moral*, de Pacs» (Pujol 2015: 152). L'anàlisi comparativa de la *Doctrina moral* i el *Tirant lo Blanch* ens han permès augmentar el ventall de passatges intertextualment relacionats que coneixíem fins ara gràcies a les anotacions que Hauf (2008) incorporà a la seva edició crítica de l'obra de Martorell. La tria de fonts no és gens arbitrària: en diferents proporcions, alguns dels capítols analitzats solen inserir els fragments de Pacs o de Canals o bé al final per rematar un parlament amb una digna conclusió, o bé al llarg de la prime-

19. Hauf (2008: 1267, nota 2) indica que no ha pogut localitzar la font de la sentència atribuïda a Aristòtil. Pel que fa al canvi de sant Gregori a sant Joan Bocador, el mateix investigador assenyala que, en la *Doctrina moral*, els noms dels dos sants apareixen un rere l'altre, fet que podria haver inspirat a Martorell el canvi d'autoria.

ra meitat del text per tal de presentar els arguments filosòficomorals que es desenvoluparan més endavant tot adaptant-se, de manera més específica, a la situació narrativa de l'episodi en qüestió. En certa manera, l'estudi que ara enllestim confirma la tècnica compositiva que Aguilar (2003) detectà en alguns passatges del *Tirant lo Blanch* a l'hora de reelaborar les obres de Joan de Gal·les i d'Antoni Canals.

La localització de noves correspondències entre la *Doctrina moral* i el *Tirant* també ens permet matisar alguns dels estudis precedents, que assenyalaven altres fonts per als passatges que hem anat examinant, com pot ser el *Tresor* de Brunetto Latini o els proverbis de Jafudà Bonsenyor. En aquests casos, hi ha la dificultat afegida que una determinada coincidència es pot trobar, amb una formulació similar, en obres diverses. Llavors es fa necessari analitzar al detall la literalitat del text, per escatir quines són les formes més pròximes i quin tipus de relació intertextual es pot establir entre aquestes obres. A la llum de les dades analitzades, es fa palès que el *Tirant lo Blanch* és una gran enciclopèdia de coneixements literaris i culturals de l'època, però sobretot és una gran novel·la. Des d'aquesta doble perspectiva —el bagatge cultural i la voluntat literària—, Martorell exhibeix un gran domini quan manipula les fonts tot adaptant-les a les necessitats específiques de la seva novel·la, una gran novel·la plena de vitalitat i de situacions que són alhora còmiques i dramàtiques. Aquests ingredients són, sens dubte, els al·licients que més podien apreciar els lectors de l'època, i que nosaltres podem gaudir encara com a lectors actuals.

4. Bibliografia

- AGUILAR ÀVILA, Josep Antoni (2003), «'Posant les virtuts davant los vicis': Joan de Gal·les, font del *Tirant lo Blanch*», *Llengua i Literatura*, 14, pp. 241-282.
- ALEMANY, Rafael (1997), «Al voltant dels episodis africans del *Tirant lo Blanch* i del *Curial e Güelfa*», dins *Actes del Col·loqui Internacional Tirant lo Blanch*, J. M. Barberà ed., Barcelona, Centre Aixois de Recherches Hispaniques – Institut Interuniversitari de Filologia Valenciana – Publicacions de l'Abadia de Montserrat, pp. 219-229.
- BITECA (2021), *Bibliografia de Textos Antics Catalans, Valencians i Balears*, dirs. Gemma Avenoz, Lourdes Soriano i Vicenç Beltran, Berkeley, The Bancroft Library, University of California. https://bancroft.berkeley.edu/philobiblon/biteca_ca.html.
- BOFARULL Y MASCARÓ, Próspero de (ed.) (1857), *Colección de documentos inéditos del Archivo general de la Corona de Aragón. Tomo XIII. Documentos literarios en antigua lengua catalana (siglos XIV y XV)*, Barcelona, Imprenta del Archivo.
- CANALS, Antoni (1930), *Scipió e Aníbal. De providència. De arra e d'ànima*, Barcelona, Barcino.
- FARNÉS, Sebastià (1992-1999), *Paremiologia catalana comparada*, Barcelona, Columna, 8 vols.
- HAUF, Albert G. (1993), «*Tirant lo Blanc*: algunes qüestions que planteja la connexió corelliana», dins *Actes del Novè Col·loqui Internacional de Llengua i Literatura Catalanes. Alacant-Elx, 1991*, eds. R. Alemany, A. Ferrando i L. Meseguer, Barcelona, Publicacions de l'Abadia de Montserrat, Universitat d'Alacant, Universitat de València, Universitat Jaume I, vol. 2, pp. 69-116.
- _____ (1997), «'Manus habent': entorn als eufemismes amorosos de tipus militar en el *Tirant lo Blanch*», dins *Actes del col·loqui internacional «Tirant lo Blanc, l'albor de la novel·la moderna europea»*. Ais en Provença, 21-22 d'octubre de 1994. *Estudis crítics sobre Tirant lo Blanc i el seu context*, ed. J. M. Barberà, Barcelona, Centre Aixois de Recherches Hispaniques – Institut Interuniversitari de Filologia Valenciana – Publicacions de l'Abadia de Montserrat, pp. 145-185.

- ____ (ed.) (2008), Joanot Martorell. *Tirant lo Blanch. Text original (València, 1490)*, València, Tirant lo Blanch.
- LLABRÉS Y QUINTANA, Gabriel (ed.) (1889), *Doctrina moral del mallorquí en Pax, autor del segle XV. Edició popular completa*, Palma de Mallorca, Tipografia de Felip Guasp y Vicens.
- ____ (ed.) (1889b), Jahuda Bonsenyor. *Libre de paraules e dits de savis e filosoffs. Los proverbis de Salomo. Lo libre de Cato*, Palma de Mallorca, Imprenta de Joan Colomar y Salas.
- MALLA, Felip de (1981), *Memorial del pecador remut. Manuscrit de Barcelona. Volum 1*, ed. M. Balasch, Barcelona, Barcino.
- MANZANARO I BLASCO, Josep Miquel (1998), «L'altra protagonista. Fortuna versus Tirant lo Blanc», *Revista de Llenguas y Literaturas Catalana, Gallega y Vasca*, 5, pp. 89-108.
- MARTÍNEZ ROMERO, Tomàs (1998), *Un clàssic entre els clàssics. Sobre traduccions i recepcions de Sèneca a l'època medieval*, València – Barcelona, Institut Interuniversitari de Filologia Valenciana – Publicacions de l'Abadia de Montserrat.
- MIR, Josep M. (1989), «La marrada africana de Tirant», dins *Miscel·lània Joan Fuster. Estudis de llengua i literatura I*, eds. A. Ferrando i A. Hauf, Barcelona, Publicacions de l'Abadia de Montserrat, pp. 85-93.
- PUJOL, Josep (2002), *La memòria literària de Joanot Martorell. Models i escriptura en el «Tirant lo Blanc»*, Barcelona, Curial - Publicacions de l'Abadia de Montserrat.
- ____ (2015), «*Tirant lo Blanc*», dins *Literatura medieval*, III: Segle XV, dir. Lola Badia, Barcelona, Enciclopèdia Catalana – Barcino – Ajuntament de Barcelona, pp.107-161.
- RAMON I FERRER, Lluís (1997), *Edició crítica i estudi de la «Summa de col·lacions» de Joan de Gal·les*, Tesi doctoral dirigida per Albert G. Hauf i Josepa M. Cortés, València, Universitat de València.
- RENEDO, Xavier (1996), «Raó i intuïció en Plaerdemavida», *Boletín de la Real Academia de Buenas Letras de Barcelona*, 45, pp. 317-360.
- RIERA I SANS, Jaume (1979), «Sobre l'autor de la *Doctrina moral* (segle XV)», *Randa*, 9, pp. 117-125.
- RIQUER, Martí de (1990), *Aproximació al «Tirant lo Blanc»*, Barcelona, Quaderns Crema.
- ROVIRA CERDÀ, Helena (en premsa), «Relacions intertextuals en els fragments historiogràfics de la *Doctrina moral d'en Pacs*», *Ítaca. Revista de Filologia*, 13.
- TRANSLAT (2012), CABRÉ, Lluís i FERRER, Montserrat. *Cens de traduccions al català medieval fins a 1500 (9 de juny de 2012)*, <https://translat.narpan.net>.
- WITTLIN, Curt (1980), Brunetto Latini. *Llibre del tresor. Volum I*, Barcelona, Barcino.